

▲ Αρχαία ερείπια από το ναό του Θουρικού Αιπικής. Η χαλκογραφία απεικονίζει τη διενέργεια ανασκαφών και την προσπάθεια μεταφοράς των αρχαιοτήτων σε πλοία των ξένων επισκεπτών. Σχέδιο του Γάλλου αρχιτέκτονα J.D. Le Roy που ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1754.

Προς την εθνική αυτογνωσία

Της ΛΟΥΚΙΑΣ ΔΡΟΥΛΙΑ

Ιστορικού δ. φ.

ΠΩΣ ΕΪΔΑΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ τον εαυτό τους μέσα από το βλέμμα των περιηγητών και πώς και σε ποιο βαθμό αυτό συντέλεσε στον αυτοπροσδιορισμό τους και στην επιτάχυνση της εθνικής τους αυτοσυνειδησίας, είναι ερωτήματα, η απάντηση των οποίων μπορεί να ανι-

χνευθεί και μέσα από τα περιηγητικά κείμενα. Φυσικά, το καθρέφτισμα αυτό δεν ήταν ο μόνος συντελεστικός παράγοντας· ήταν όμως σημαντικός. Αν αναλογιστούμε μάλιστα ότι το βλέμμα των ξένων περιηγητών, μετά την επαφή τους με την ελληνική γη, συνέβαλε αποφασιστικά και στη διαμόρφωση της αυτοσυνειδησίας των ιδίων, τότε ίσως καταλάβουμε καλύτερα πώς λειτούργησε και διαμορφώθηκε η ελληνική εθνική αυτοσυνειδη-

σία. Πώς, δηλαδή, προσδιορίζεται σε μια νέα βάση η όλη υπόσταση του κοινωνικού συνόλου, πώς ταυτίζεται στη συνέχεια, ολοένα περισσότερο, στις συνειδήσεις η διασύνδεση με το αρχαίο παρελθόν και πώς, τελικά, στα χρόνια του Αγώνα, οι Έλληνες επιδιώκουν να οργανώσουν ένα κράτος ευρωπαϊκό, διεκδικώντας ταυτόχρονα μια ισότιμη θέση ανάμεσα στους άλλους ευρωπαϊκούς λαούς. Οι αγωνιστές του 1821 απαρνιούνται τότε την

Ο αυτοπροσδιορισμός των Ελλήνων μέσα από τα ξενόγλωσσα περιηγητικά κείμενα

▼ Αρχαία ερείπια στο δρόμο προς τη Σπάρτη. Το ενδιαφέρον των περιηγητών για τις αρχαιότητες οντέλεσε στη διαμόρφωση της εθνικής αυτογνωσίας των Ελλήνων, προϊδέάζοντάς τους για τη σημασία των αρχαίων λειψάνων που βρίσκονταν στον τόπο τους. Χαλκογραφία από σχέδιο του J. D. Le Roy.

σμό με τα λείψανα της αρχαιότητας, του ξυπνούσαν την περιέργεια, τροφοδοτούσαν τη φαντασία του και με τον καιρό τον προΐδεασαν για τη σημασία των αρχαίων λειψάνων που βρίσκονταν στον τόπο του.

Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο κύκλος των συνεργατών του, από νωρίς κατανόησαν την αξία της περιηγητικής φι-

λολογίας όπου συγκεντρώνονταν πληροφορίες για τη γνωριμία με την προγονική γη και για την προσπάθεια αναγνώρισης, στα ήθη και έθιμα των νεό-

τερων Ελλήνων, στοιχείων που θα πρόσφεραν μια καλύτερη γνώση της αρχαιότητας. Και δεν κρύβουν την εκτίμησή τους για τους αρχαιολάτρες Ευρωπαίους. «Περίεργοι περιηγηταί,» θα σημειώσει στον Πρόλογο της ελληνικής μετάφρασης του πολυδιαβασμένου μυθιστορήματος *Περιήγησις του Νέου Ανακάρσιδος* του αββά Barthelémy ο Γεώργιος Σακελλαρίου, «καταφρονούντες τας δυσκολίας των μακρυνών οδοιποριών, περιοδεύουσιν ακαταπαύστως τους περιφήμους της Ελλάδος τόπους, και βλέπουν με μίαν ανέκφραστον αίσθησιν χαράς –συγκεκριμένης όμως με λύπην– τας πολιτείας όπου προήγαγον λαμπρούς άνδρας, των οποίων η μνήμη μένει δι' όλων των αιώνων αθάνατος, τας πεδιάδας...» κ.λπ.

Σύληψη αρχαιοτήτων

Το έδαφος γίνεται ολόένα και πιο πρόσφορο: οι ψηφίδες που το συνθέτουν πληθαίνουν και φανερώνουν τα διαδοχικά βήματα του νεοελληνικού αυ-

τοπροσδιορισμού. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η στάση των Ελλήνων απέναντι στους ξένους δεν είναι πάντα ευνοϊκή. Αλλάζει όταν αρχίζει να ωριμάζει η αυτοσυνειδησία τους και αντιμετωπίζεται πια με κριτικό μάτι η σύληση της πατρογονικής κληρονομιάς. Είναι τότε, στον αρχόμενο 19ο αι., όταν οι караβοκυραίοι επιλέγουν αρχαία ονόματα για τα πλοία τους, τότε που οι γονείς και κυρίως οι δάσκαλοι αντικαθιστούν τα χριστιανικά ονόματα των παιδιών με άλλα αρχαιοπρεπή.

Για τη σταδιακή αυτή αλλαγή στη στάση των Ελλήνων αντλούμε πληροφορίες από τα ίδια τα κείμενα περιηγητών. Ο γάλλος αββάς Fourmont, λόγου χάριν, είχε επιδοθεί με μανία στην αναζήτηση και την καταγραφή αρχαίων επιγραφών τις οποίες στη συνέχεια κατέστρεψε για λόγους ανταγωνισμού προς άλλους Ευρωπαίους, κυρίως Άγγλους, αρχαιοσυλλέκτες. Η ιστορία του αυτή είναι πολύ γνωστή. Στην αρχή οι ντόπιοι εργάτες και τα παιδιά θα τον βοηθήσουν εντοπίζοντας και ανασκάβοντας τα ενεπίγραφα μάρμαρα: οι προύκοντες θα τον ευγνωμονούν, διότι τους έτυχε να ιδούν «το κάλλος και την στολήν [στολισμός;] της παλαιάς πατρίδος». Μάλιστα τον ευχαριστούν γι' αυτό και υποσχονται να το γράψουν «με άκραν ευλάβειαν εις τας καρδίας τους... διά να το μεταδώσωσιν εις τους μέλλοντας αιώνας». Η ανάμνηση της αρχαιότητας τονίζεται εδώ ότι πρέπει να μεταδοθεί και στις επόμενες γενεές.

Όμως, λίγο αργότερα, οι ίδιοι αυτοί Έλληνες θα δυσανασχετήσουν για τις συνεχείς καταστροφές του Fourmont: το μαρτυρεί ο ίδιος όταν επιρραίνεται ότι ισοπέδωσε την αρχαία Σπάρτη, γεγονός που «προκάλεσε τον θαυμασμό των Τούρκων, ενώ οι Έλληνες λύσσαξαν και οι Εβραίοι έμειναν κατάπλη-

ονομασία Ρωμιοί υιοθετώντας με υπερφάνεια το όνομα Έλληνες, ως εθνικό του αγωνιζόμενου Γένους. Η εξέλιξη αυτή, βέβαια, θα γεννήσει μια νέα σύγκρουση, μιαν αντιπαλότητα ανάμεσα στην ελληνορθόδοξη παράδοση, αφενός, και σ' αυτό που ονομάστηκε εξευρωπαϊσμός ή και εκσυγχρονισμός, με αποτέλεσμα να προκληθούν άλλου είδους προβλήματα: αναστολές, καθυστερήσεις στους ρυθμούς προσέγγισης και συνοδοιπορίας με την ευρωπαϊκή διαδρομή.

Για τους λόγιους και εν γένει τους εγγράμματους Έλληνες του φθίνοντος 18ου και του αρχόμενου 19ου αι., που είχαν πρόσβαση και στα ξενόγλωσσα βιβλία, η ενημέρωση ήταν πολύ πιο εύκολη και άμεση. Φυσικά δεν ίσχυε το ίδιο για τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού της εποχής. Ωστόσο, άλλα στοιχεία που έπεφταν στην αντίληψη του σηματοδοτούσαν εκείνο που οι μορφωμένοι είχαν καταλάβει πιο γρήγορα. Δηλαδή, και μόνο ο πολλαπλασιασμός των επισκεπτών που αναζητούσαν τα ίχνη της αρχαιότητας και περιδιάβαζαν τη χώρα, που ζητούσαν βοήθεια για να κάνουν ανασκαφές και ασχολούνταν με θαυμα-

▲ «Λευκάδα. Αποψη από την ακρόπολη της αρχαίας πόλης». Στη χαλκογραφία απεικονίζεται ένας ξένος που εξετάζει αρχαία δείγματα που μόλις έχουν ανασκαφεί εντόπιοι. Σχέδιο του Άγγλου ζωγράφου J. Cartwright που υπηρέτησε στην Κέρκυρα στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας ως διευθυντής των Οικονομικών Υπηρεσιών.

κτοι». Οι αντιδράσεις αυτές δεν εκφράζουν μόνο τους λίγους γραμματισμένους. Ο Άγγλος περιηγητής Edward Dodwell, περνώντας το 1801 από τα ίδια μέρη, θα μας δώσει ένα δείγμα της λαϊκής ευαισθησίας ως προς το θέμα που είχε ανακλύψει περίπου έναν αιώνα πριν: «Ενώ ξεσπώντας μερικές επιγραφές», γράφει, «βλέπω τον Μανουσάκη [ντόπιος εργάτης] να αναποδογυρίζει τα μάρμαρα και να τα κρύβει κάτω από τους θάμνους. Όταν τον ρώτησα τι σημαίνουν αυτά, μου εξήγησε ότι ήθελε να προφυλάξει τις επιγραφές, γιατί πριν από πολλά χρόνια ένας Γάλλος μυλόρδος που πήγε στη Σπάρτη, αφού ξεσπώσε πολλές επιγραφές, εξαφάνισε με καλέμι τα γράμματα».

Είναι φανερό ότι οι καταστροφές του Fourmont είχαν χαράξει βαθιά τη

συλλογική μνήμη. Ετσι, όταν η ευπρόσδεκτη φιλοπεριέργεια των ξένων περιηγητών μετατρέπεται σε συστηματική λαφυραγωγία προκαλούνται, έστω και διαισθητικά, αρνητικές εντυπώσεις ακόμα και στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας. Τη δυσφορία των εργατών κατά την αφαίρεση των μαρμάρων του Παρθενώνα από τον λόρδο Elgin περιγράφει και πάλι ο Dodwell: «Η όλη διαδικασία στην Αθήνα ήταν τόσο λαομίσητη, που χρειάστηκε να πληρωθούν οι εργάτες περισσότερο από το συνηθισμένο πριν πεισθούν να συμβάλουν στο έργο αυτό της βεβήλωσης». Οσο περνάει ο καιρός και ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός έχει συμπεριλάβει πια ενσυνείδητα την αρχαιότητα, οι αντιδράσεις σχετικά με την απομάκρυνση των αρχαίων καταλοίπων πολλαπλασιάζονται. Ετσι, λό-

γου χάρη, ο Αθανάσιος Ψαλλίδας, Ηπειρώτης λόγιος αυτός, ανήμπορος να αντιδράσει πιο αποτελεσματικά για να εμποδίσει παρόμοια γεγονότα, διερμηνεύει την κοινή συνείδηση θέτοντας μια μελλοντική υποθήκη στα τεκμήρια της εθνικής ιστορίας. «Εσείς οι Άγγλοι», θα πει το 1815 στον συνοδό του Μπαίρον, τον Hobhouse, «μας παίρνετε τα έργα των προγόνων μας· φυλάξτε τα καλά. Εμείς οι Έλληνες θα 'ρθουμε μια μέρα να σας τα ξαναζητήσουμε».

Φιλελληνική επιχειρηματολογία

Πέρα από την ανάδειξη των αρχαιοτήτων και ό,τι αυτό σηματοδότησε, πέρα από τα σύγχρονα ήθη και έθιμα

► Απεικόνιση μιας συνάντησης περιηγητή με εντόπιο στα ερείπια του ναού του Ποσειδώνα στο Σούνιο. Σχέδιο του Ιταλού ζωγράφου Simone Pomardi που ταξίδεψε στην Ελλάδα στα χρόνια 1804-1806. Περιλαμβάνεται στο Λεύκωμα του Edward Dodwell, «Views in Greece», Λονδίνο, 1819.

στα οποία οι ξένοι αναγνώριζαν συνήθειες των αρχαίων, υπήρχε και ένας άλλος αποδεκτός από όλους συνδετικός κρίκος με τους προγόνους: η ομιλούμενη ελληνική γλώσσα. Η γλώσσα που προσδιόριζε ακαταμάχητα στα μάτια τους το εθνικό στίγμα των Ελλήνων. Αλλά δεν είναι μόνο η «ενιαία» γλώσσα που ενδιαφέρει τώρα τους ξένους επισκέπτες. Είναι ολόκληρη η νεοελληνική πνευματική παραγωγή, η οποία ελκύει το ενδιαφέρον και από μια πρόσθετη σκοπιά: αφ' ενός για να χρησιμοποιηθεί στην επιχειρηματολογία εναντίον εκείνων που κατηγόρησαν τους Έλληνες για την εξαθλίωσή τους και, ακόμα, για να αποδειχθεί ότι ένα έθνος που παράγει πνευματικούς ανθρώπους δεν έχει χάσει την ικμάδα του, είναι ζωντανό και δημιουργεί. Και αφού είναι ζωντανό και δημιουργεί έχει τη δυνατότητα να συ-

γκροτηθεί σε ενιαίο σώμα για να διεκδικήσει όλα τα δικαιώματα των μελών του, ως ατόμων και ως πολιτών. Δεν αποτελεί άλλωστε η λογοτεχνία ένα από τα συστατικά στοιχεία αναγνώρισης ενός έθνους; Οι αρχές της Γαλλικής Επανάστασης, ο νεοκλασικισμός, το κίνημα του ρομαντισμού με την επιστροφή στις ρίζες, δίνουν τώρα το νέο πλαίσιο που αναζητήσαν οι λαοί της Ευρώπης. Ανάμεσά τους και οι Έλληνες.

Ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι και εδώ η συμβολή των ξένων επέδρασε στην επιτάχυνση των ρυθμών. Και τούτο, γιατί παρατηρούμε αυτή την εποχή μια αυξημένη δραστηριότητα για τη συγκέντρωση και καταγραφή των απαραίτητων τεκμηρίων προς στήριξη της φιλελληνικής επιχειρηματολογίας. Οι απεριθμήσιμες Ελλήνων λογίων και νεοελληνικών εκδόσεων από φιλέλληνες συγγραφείς θα συνεχιστούν και στα κατοπινά χρόνια και θα ενταθούν στην περίοδο της Επανάστασης, πάντα με στόχο να υποστηρίξουν τον δίκαιο, όπως πίστευαν, ελληνικό εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Το ίδιο σύστημα θα ακο-

λουθήσουν, λίγο αργότερα, και οι ίδιοι οι Έλληνες.

Ανεξάρτητα, λοιπόν, αν η αδιάσπαστη ελληνική συνέχεια θεωρείται μύθος ή όχι, τα άτομα που θέλησαν να ονομαστούν Έλληνες και προσπάθησαν να οργανώσουν από κοινού ένα έθνος-κράτος, με όλα τα προβλήματα που δημιουργούσαν οι διασπαρμένες ελληνικές ομάδες, είναι φανερό ότι βοηθήθηκαν σημαντικά στην ομογενοποίησή τους και μέσα από το «βλέμμα» του ξένου περιηγητή.

Νέα διχοστασία

Κλείνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Έλληνες αρχίζουν να επηρεάζονται όλο και περισσότερο από αυτά που τους λένε ή που γράφουν γι' αυτούς οι ξένοι, οι οποίοι όπως είδαμε δεν αμφισβητούν στα πρώιμα αυτά χρόνια της επικοινωνίας την κοινή καταγωγή από τους αρχαίους Έλληνες. Ακόμα και αργότερα, όταν αμφισβητήθηκε αυτή η κοινή καταγωγή, πολλοί ήταν οι ξένοι που επέμεναν να αναφέρονται στην ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού. Ομως, καθώς περνούν τα χρόνια, και μετά την ίδρυση του νέου κράτους, η πρόσληψη των Νεοελλήνων στα κείμενα των περι-

ηγιών ποικίλλει· άλλοτε τους περιγράφουν ως γραφικές φιγούρες της Ανατολής (Orient) και άλλοτε τους αποδέχονται ως μέλη της ευρύτερης ευρωπαϊκής οικογένειας, γεγονός που σε πολλές περιπτώσεις είχε ως συνέπεια τη σύγκριση με το ευρωπαϊκό πολιτισμικό επίπεδο και την αυστηρή επικρίση. Οι Έλληνες, από τη μεριά τους, ύστερα από τα τόσα εγκώμια που είχαν συνηθίσει να ακούουν ως απόγονοι των αρχαίων, ξαφνιάζονται και αγανακτούν με τις επικρίσεις τις οποίες φυσικό ήταν να εκλαμβάνουν ως κακόπιστα σχόλια και διαβολές. Έτσι, καθώς η σκληρή καθημερινή πραγματικότητα μετατρέπει την άκρατη αρχαιολατρία ή τον φιλελληνισμό σε ελληνοφοβία ή και σε «μισελληνισμό», προκαλείται μια νέα διχοστασία στη συνείδηση των Ελλήνων, που πασχίζουν τότε να προβάλουν μια διαφορετική εικόνα για τον εαυτό τους στο δυτικό κόσμο. Ποια ακριβώς ήταν και ποια είναι η θέση του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικότερα της νέας Ελλάδας στη συνείδηση των Δυτικών και κυρίως στη συνείδηση των ιδίων των νεοτέρων Ελλήνων, είναι ένα θέμα που ίσως δοθεί η ευκαιρία να συζητηθεί μian άλλη φορά. ✎